

Akik éltek a Lehetőséggel

Beszélgetés Somogyi Hajnalkával

Aszeptember végén záró documenta fifteen tanulságait nem tudjuk még összefoglalni, ahogy a művészeti színtérre gyakorolt hatását sem. Először engedtek ilyen nagy hatású garú esemény közelébe és ilyen nagyságrendben művészeket a perifériáról, azaz a jelenlegi művészeti világ kapcsolati és érdekhálózatán kívülről. A ruangrupa művészcsoport kurátorságával megvalósult száznapos kiállítás, ahogy sokszor elhangzott, az esemény történetében először szinte kizárólagosan a „globális délre” néz. Somogyi Hajnalkával, az OFF-Biennalé vezetőjével a kasseli tapasztalatairól beszélgettünk – valamint arról, hogyan és miben találta meg az OFF a saját szerepét a documentán.

JJ: Kassel tipikus német kisváros, de Németország most nagyon más hangulatú, mint ami a sztereotípiáinkban él. Te hogy érzékelted, milyen levegője volt a documentának?

Somogyi Hajnalka: Nem töltöttem kint nagyon sok időt, a megnyitó után visszajöttem, majd a júliusi programjainkra mentem vissza pár napra. Ez most egy olyan documenta, amely az élő események miatt folyton változik, alakul. A ruangrupa, saját kurátori szemléletének megfelelően, minden eddiginél több résztvevőt hívott meg közvetve vagy közvetlenül, és mindenki nagyon autonóm módon, időnként impulzívan szervezi a maga eseményeit. Az a cél, hogy ami megtörténhet, az meg is történjen. A programok egy jó része a helyi közösségeknek szól, és van, amit kifejezetten egymásnak szerveznek a művészek, főleg azoknak, akik messziről jöttek és szinte végig Kasselben maradnak. A ruangrupa eredeti koncepciója is ez volt, vagyis elősegíteni egy nemzetközi „lumbung”, közösség és hálózat létrejöttét, amely hosszú távon is működik majd. Egyelőre úgy tűnik, hogy a documenta körül kialakult botrány is inkább összekovácsolta ezt a rendkívül sok helyről érkezett, sokszínű társaságot.

A Covid az egész szervezési folyamatra rányomta a bélyegét, a személyes találkozókból gyakorlatilag semmi nem valósult meg az elmúlt három évben. Amikor mégis óvatosan elmerészkedtünk Kasselbe, rendre covidos lett a társaság jelentős része. Nehéz volt, de rengeteget tanultunk mindannyian arról, hogy

ilyen körülmények között hogyan lehet dolgozni. Az alapötlet relevanciája mindenesetre nem csökkent: most talán még aktuálisabb egy hosszú távon működő, globális művészeti hálózat kiépítése, amelyben a résztvevők közösen gondolkoznak és hoznak létre projekteket, egymás helyzetét, ügyeit igyekeznek megérteni, és szolidaritást vállalnak egymással. Ez a lumbungnak nevezett együttműködés akár alternatívát is teremthet a piac vagy a nagypolitika által diktált folyamatoknak, amennyiben képes a partnerek önfenntartási készségeit, lehetőségeit megerősíteni. Az elmúlt években igyekeztünk kapcsolatban maradni, bizalmat és közösséget építeni, közösen dönteni, ennek volt a gyakorlóterepe a documentára való felkészülés. Az a nagy kérdés, hogy a létrejött network tovább tud-e élni a documenta nélkül is.

JJ: Te mit gondolsz róla?

SH: Bizakodó vagyok. A documenta tapasztalatai szerint is sok a közös problémakör, témafelvetés, értékrendbeli egyezés annak ellenére, hogy minden szempontból nagyon távoli kontextusokban dolgozunk. Az OFF-Biennalénak sokat adott az elmúlt két és fél év, rengeteget tanultunk arról, hogy mások milyen körülmények között és miért foglalkoznak művészettel, illetve hogyan képesek fennmaradni. Mindez segít nekünk helyretenni, szélesebb kontextusban látni, mit jelent ma független művészként, művészeti szervezetként dolgozni Kelet-Európában. Az egész nagyon törékeny persze, de nem reménytelen.

JJ: A művészet és a politika viszonya kapcsán mintha újra és újra ugyanazokat a köröket futnánk. Meglepődtetek például a rasszista vádakon? A documenta környékén mindig ott ólálkodik a napi politika, csak most erősebben belenyúlt?

SH: Egy ennyire nagyszabású rendezvény, ráadásul ilyen léptékű közpénztámogatással természetesen, hogy magára vonja a politika figyelmét. Ebben nincs semmi különös. Ez a mostani azért kiélezettebb helyzet, mert az eddigiektől eltérően nem a nyugati világ által elismert, „felkent” szakemberek hozták létre a kiállítást, hanem az úgynevezett „globális dél” szereplői kaptak lehetőséget az autonóm munkára. Nem felülről irányított helyzetben, tehát például egy nyugati kurátor meghívására vagy egy nyugati intézmény által diktált keretek között, ahogy ez általában történni szokott. A ruangrupa pedig élt a lehetőséggel, és az itt megszokotthoz képest egész más döntéshozási mechanizmusokkal, más dinamikával, a felelőségek és a feladatok sokkal horizontálisabb megosztásával és nem utolsósorban más művészetfelfogást képviselve hozta létre a documenta fifteen, ami persze az első pillanattól feszültségeket generált a német szabályozás és a saját protokolljai által vezérelt szervezet között. Ezzel a helyzettel nem igazán tudott mit kezdeni sem a német politika, sem a nyugati művészeti színtér egy része. Sem lenyelni, sem kiköpní nem tudták.

JJ: Az generálta a rasszizmus vádját, hogy visszaterejlük az eseményeket az általunk ismert kontextusba?

SH: Az antiszemitizmus vádjá 2022 januárja óta folyamatosan ott lebeg a ruangrupa-féle documenta fölött. Abban a pillanatban, amikor a résztvevők listája nyilvánosságra került, megjelent, hogy a BDS-mozgalomhoz [a Boycott, Divestment and Sanctions Against Israel nevű nemzetközi mozgalom – a szerk.] kapcsolódó palesztin szereplők kaptak lehetőséget a bemutatkozásra. A vitát azután a végletekig kiélezte, majd a német szövetségi parlamentbe is eljuttatta a Taring Padi művészcsoport 2022-es, nagy méretű képe, amelyen a megnyitó után pár nappal a közönség két, antiszemita ikonográfiát megjelenítő figurát azonosított: egy Mossad-feliratú sapkát viselő, disznófejű katonát, illetve egy ortodox zsidó férfinak tűnő, SS betűkkel ellátott, fekete kalapos alakot. A documenta művészeti vezetése letakarta, majd eltávolította a kérdéses művet, azután a Taring Padihoz hasonlóan elnézést kért az okozott sérelmekért. Ez azonban sem a német döntéshozók, sem a közönség egy részének az elvárásait nem elégítette ki.

Az antiszemitizmus elleni küzdelem, illetve az a kérdés, hogy hol húzódik a határ az antiszemitizmus és Izrael állam politikájának kritikája között, Európában és azon belül Németországban különösen fontos, speciális történelmi tapasztalatokon és felelőségeken alapuló diskurzus, amely ebben az esetben nem mutatkozik nyitottnak arra, hogy beemelje a nem európai tapasztalatokat. 2019-ben a német parlament elfogadott

egy állásfoglalást, amely antiszemitanak ítéli a BDS-mozgalmat, és ezzel gyakorlatilag lehetetlenné teszi a fenti distinkció érdemi tárgyalását, legalábbis német közpénzből megvalósuló projektek keretében, ezekben ugyanis azóta nem jelenhet meg a BDS álláspontja.

JJ: A ruangrupa tájékozatlan volt, vagy nem tartott relevánsnak egy úgynevezett nem kötelező jellegű ajánlást?

SH: A ruangrupa elsősorban azt akarta megmutatni, hogy hányféle álláspont létezik a világon – nem feltétlen ezzel a kérdéssel kapcsolatban, hanem általában. A személyes meggyőződésem az, hogy nem akartak provokálni, ahogy a rendezvényt szervező documenta GmbH sem. Valóban elsiklott a figyelmük a restaurálás miatt az utolsó pillanatban kihelyezett, kb. 6 méter magas, szatirikus figurákkal teli mű két problémás alakja felett, amelyek egyébként nem csupán a német parlamenti állásfoglalás alapján minősülnek antiszemitanak. Csak a léptékek érzékeltetése végett: az ideai documentán becslések szerint 1500 alkotó vesz részt, és csak a Taring Paditól kb. negyven hasonló méretű és hasonlóan tumultuózus jeleneteket bemutató mű került bemutatásra.

JJ: A sajtóvisszhang viszont mintha azt sugallta volna, hogy vannak sérelmek, amik ide sem férnek be.

SH: A tipikus európai közbeszéd rendkívül érzékeny bizonyos sérelmekre, másokat meg észre sem vesz – elsősorban azokat,

↑
Eva KOŤÁTKOVÁ: *Daydreaming Workstation*, 2022, installáció hanggal, Bootsverleih Ahoi, Kassel, 2022. VI. 12.
Fotó: Frank Sperling
HUNGART © 2022

amelyeket ő maga okoz. Európai kulturális eseményeken, a médiában vagy a politikában rutinszerűen jelennek meg más népcsoportokra nézve dehonosztáló, rasszista ábrázolások vagy kijelentések, amelyeket nem követ sem bocsánatkérés, sem az adott mű vagy írás (vagy szereplő) eltávolítása. A documentát ért vádak nyomán egyébként a résztvevő palesztin, muszlim, színes bőrű vagy épp transz identitású művészeket online és fizikai támadások érték, amelyekről alig-alig tesz említést a német sajtó. Ettől még persze egyértelműen hiba volt bemutatni a *People's Justice* című alkotást, de ez a hiba egy egészen másféle, sokkal érdekesebb és tanulságosabb vita, párbeszéd alapját is képezhetne volna.

JJ: Mi lehet a fedősztori mögött az igazi probléma?

SH: Annak, hogy ez a nyitott, több szempontot beemelni képes párbeszéd nem jött létre, nem csak ideológiai okai vannak. Ahogy korábban említettem, ezúttal nem a nyugati színtérbe jól beágyazott szereplők jutottak lehetőséghez, és ráadásul olyan művészeti praxisokat helyeztek a documenta fókuszába, amelyeket nehezen emel be a létező műtárgypiac. Ezek a körülmények hatnak

Ceija STOJKA:
 „Nagy volt a félelem
 a szögesdrótkerítés
 mögött az auschwitzi
 koncentrációs táborban”,
 2009, gouache, papír,
 42×29,5 cm
 Foundation Kai Dikhas-
 gyűjtemény, Berlin
 HUNGART © 2022
 ←

arra, hogy ki száll be a vitába, és mit remél tőle. Sokaknak kapóra jött, hogy a hibába belekapaszkodva érvényteleníteni lehet azt a politikai-kulturális tendenciát, ami nagyobb figyelmet, határozottabb autonómiát, több jelenlétet kíván adni a nem nyugati szereplőknek, a nem piacosiható praxisoknak az olyan meghatározó seregszemléken, amelyek nemcsak a kulturális közbeszédre hatnak, de a globális műtárgypiaccaal is intenzív kölcsönhatásban vannak. Abban a pillanatban, hogy a mainstream érzékeli a szélről jövő energiát, behívja középre, szelídít rajta, kontroll alá vonja, és megpróbálja sajátjaként megmutatni; nos, ez a mechanizmus most úgy tűnik, nem működik zökkenőmentesen, és ennek a tapasztalatnak komoly hatása lehet a következő években.

JJ: Beszéljünk arról is, hogy mit jelent az OFF-Biennálénak a documentás részvétel. Milyen visszajelzéseket kaptatok?

SH: A nemzetközi lumbung hálózatban az OFF az egyetlen kelet-európai résztvevő, és Európából is csak négy kollektíva szerepel benne rajtunk kívül. Így a kezdetektől azt éreztük, nagy felelősség nehezedik ránk a régió művészetének bemutatását illetően. Ugyanakkor a meghívás kifejezetten úgy szólt, hogy a saját tevékenységünket próbáljuk valamilyen módon bemutatni Kasselban, és ne teljesen új projekteket hozunk létre. Így azt kellett végiggondolnunk, melyek azok a tematikák és munkamódszerek, amelyek önazonosak, a régiót tekintve is relevánsak, és érdemben hozzájárulnak nemcsak a kasseli diskurzushoz, hanem ahhoz is, amit itt-hon csinálunk most már nyolc éve.

Két kiállítási projektet hoztunk létre, és megjelentettünk egy angol nyelvű kiadványt ezekről, amellel hogy több helyen szemlézték már, a honlapunkon található részletes információ. Mindegyik ezer szállal kapcsolódik az OFF-Biennálé tevékenységéhez. Fontos visszaigazolás, hogy számos fontos művészeti (Artsy, Hyperallergic, Studio International) és nem művészeti médium (New York Times, Guardian) elismerően emelte ki a projektjeinket a dokumentárról szóló beszámolóikban.

JJ: Lehet, hogy a Covid előtt kezdtétek el, de ez a játszótérprojekt – szerintem – olyan dolog lett, amit mindnyájan értünk. A világunk megváltozik, nekünk is át kell alakítanunk a hozzáállásunkat. Ha túlélésről van szó, akkor egyszerre kell megtartani a realitásérzékelemet, ugyanakkor néha ki kell lépni belőle, hogy töltődjek. Kell, hogy legyen vízióm, hittem vagy játékosságom. Ez a projekt mintha azt mondaná, hogy oké, de ne veszítsd el a kreativitásodat és a játékra való képességedet ebben a túlélőversenyben, amiben élünk.

SH: Így van, és ne veszítsd el az érzékenységedet azok felé, akik körülvesznek. A játszótérprojekttel sikerült egy olyan élő helyzetet létrehozni, amelybe nagyon sokan bele tudnak helyezkedni. Az is sokat adott hozzá, hogy több művész is együtt dolgozott gyerekekkel, például a spanyol csapat, a Recetas Urbanas, akik egyébként a többi művészhez képest kiemelkedően sok időt töltöttek Kasselban. Ők két helyi iskolával működtek együtt. Márciusban a gyerekek részt vettek egy olyan workshopon, ahol közösen találták ki, hogy mi legyen a Recetas Urbanas projektje a játszótér keretében,

majd a csapattal közösen építették fel az Altesbrückének elnevezett hidat, amely átível a csónakház épülete fölött.

Sok olyan helyzetet teremt ez a projekt, amelyben a művészet szinte mágikus módon képes átmenni a látogatót egy másik világba úgy, hogy közben végig tudjuk, mindez ezer szállal kötődik a túlélendő helyzeteinkhez – csak most éppen valahonnan egész máshonnan nézünk rájuk. Mi is csak akkor értettük meg, hogy mit hozott létre, amikor már minden ott volt fizikai valójában, amikor ki lehetett próbálni, fel lehetett mászni rá, körül lehetett róla nézni, be lehetett ülni, meg lehetett hallgatni... Talán ennek köszönhető, hogy amikor az Artsy művészeti magazin mindössze nyolc munkát emelt ki ebből a gigantikus documentából, a Randomroutines videóinstallációja volt az egyik.

JJ: A RomaMoMA mennyire érthető a documenta dekolonizációs kontextusában egy Európán kívüli látogatónak?

SH: Tökéletesen érthető és úgy tűnik, értik is. Amennyire Magyarországon volt egy erős értetlenkedés, hogy az OFF-Biennálé miért a romákat viszi a documentára, annyira jelentéstelivé és érthetővé vált mindez Kasselben. A több száz éve Európában élő roma, szinti és traveller népcsoportoknak a gyarmatosítást elszenvető népekhez hasonlóan hátrányos megkülönböztetést, üldözést, erőszakos asszimilációt, rendszerszintű rasszizmust kellett elszenvedniük, és hasonló szívóssággal, kitartással őrizték meg és próbálják megőrizni, megteremteni saját kultúrájukat, a világról alkotott sajátos tudásukat. Olyan tapasztalatokkal, nézőpontokkal gaz-

Randomroutines (KASZÁS Tamás, KRISTÓF Krisztián): *Signal Jamming Station* (részlet), 2022, hegesztett acél, festék, Bootsverleih Ahol, Kassel, 2022. VI. 12.
Fotó: Frank Sperling
A művészek jövőtéből
←

dagítják ezt a diskurzust, amelyek nélkül nem lehetséges egy igazságosabb, fenntarthatóbb társadalom megvalósítása – különösen itt, Európában. Természetesen a kurátori csapat és a művészek is sokat tettek az érthetőségért. Inspirált minket az is, hogy a Fridericianumból egy alternatív iskola lett, a Fridiskul, így szabadon alkalmaztunk didaktikus és interaktív elemeket. Aztán ahogy kiteszed a műveket a falakra, és köré kerülnek az indiai, fekete európai, algériai közelmúlt történetei, alkotásai, az egész elkezd együtt működni, és egy olyan regiszterben is érthetővé válik, amit itt, Budapesten nem is láthattál előre. A romaprojekt mellett, hogy az első pillanattól nagyon pozitív visszhangot keltett, fontos tényezővé vált a documenta körül kialakult vitában is, például hivatkoztak rá

bizonyítékként, hogy a ruangrupa és a lumbung csapata mennyit tesz ezzel a kiállítással az európai rasszizmus elleni küzdelemben. Külön jelentőséget kapott, és pozitívan hat vissza a magyar művészeti szcéná megítélésére, hogy a documenta szimbolikus térbeli középpontjában, a Fridericianum első emeleti, középső terében egy 1983-as, magyar roma mű van kiállítva.

Most, amikor a vita kapcsán felmerültek a lumbung által képviselt értékek, az elfogadás és az antirasszizmus mellé a romaellenességet mint problémát is beemelték a globális gondolkörbe, és ennek nagy jelentősége van a romákkal kapcsolatos európai gondolkodás megváltoztatásában. Kettős célunk volt: megnyitni a RomaMoMA-t a dokumentán látható, összevethető élményekből táp-

lálkozó diskurzusok felé, másrészt a romák nézőpontját beemelni a globális diskurzusba.

JJ: A harmadik OFF-os projekt a kiadvány. Mi volt ezzel a fő cél?

SH: Az OFF három dokumentás projektje összegzése és lekerekítése lett sok év munkájának. A kiadvány asszociatív és szabad módon hidat képez a harmadik OFF-Biennálé és az OFF dokumentás részvétele között. Katarina Sevic, a sokáig Budapesten élő, most Berlinben alkotó művész kezdeményezése volt az úgynevezett nyitott szerkesztőség a harmadik OFF alatt, amely rendszeres találkozókra próbálta megfogalmazni, majd írások, művészi kontribúciók formájában megragadni a *Levegőt!* című, 2021-es kiadás főbb témáit, az azok között fellelhető összefüggéseket. A nyitott szerkesztőségi ülések folytatódtak a biennálé után is, Katarina Sevic, Kálmán Rita, Lázár Eszter mellé Páldi Livia is csatlakozott, aki korábban a második OFF-Biennálé kurátori csapatában is velünk dolgozott. Az anyagot kiegészítették a dokumentás projektekkel, és létrejött egy nagyon szabad asszociációs mező, ami mégis pontos portréja az OFF tevékenységének. A kulcsfogalmak a függetlenség és a közösség annak minden ellentmondásosságával és összeegyeztethetőségével.

A kiadvány kézzelfogható lenyomata a munkánknak, és Magyarországon is elérhető. Szeptember utolsó napjaira szervezünk egy programot itt Budapesten, amelyen beszélgetünk az itthoni közönségnek a dokumentáról, ünnepelünk, mesélünk, és bemutatjuk ezt a kiadványt is.

JJ: Neked személyesen mit adott ez a dokumenta?

SH: A közösség érzését. Annak a megtapasztalását, hogy mennyien vannak, akik hasonló értékek szerint és a mienknél jóval nehezebb körülmények között, nagyobb egzisztenciális tétellel csinálnak művészetet a világ különböző tájain. Rengeteget tanultam olyan helyzetekről, amelyekről itthon vagy akár a nyugati diskurzusban kevés szó esik, és ez megváltoztatta, megváltoztatja az elképzeléseimet arról, hogy mi lehet a művészet szerepe – akár itthon, Magyarországon is.